

Тетяна Савчук,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Державного вищого навчального закладу
«Запорізький національний університет»*

СТАВЛЕННЯ ПРОТЕСТАНТІВ ДО ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ (1906–1980)

Простежено ставлення протестантських конфесій до виконання військового обов'язку протягом ХХ століття. Вказано на неоднозначність та поліваріантність ставлення віруючих до військової служби. Встановлено, що в цьому питанні віруючі вимушені були балансувати між державною владою, релігійними постановами та своєю совістю.

Ключові слова: протестанти, віруючі, військовий обов'язок, армія, державна влада.

Сьогодні неоднозначним є ставлення протестантів до виконання військового обов'язку. У середовищі віруючих є прихильники звичайної, альтернативної служби і навіть організації інституту капеланства в армії. Полярні погляди щодо можливості християнина брати зброю до рук залишаються предметом дискусій представників церкви, богословів, релігієзнавців. Причина невизначеності суспільства в цьому питанні має глибокі історичні корені. У даній статті ставимо за мету простежити ставлення віруючих протестантських конфесій України до проблеми виконання військового обов'язку протягом ХХ століття.

Актуалізує необхідність проведення дослідження цього питання відсутність спеціальних історичних розвідок. Хоча варто вказати, що теоретичну основу для визначення місця протестанта в українському суспільстві заклали праці: «История евангельских христиан-баптистов в СССР»¹, монографії В. Єленського², В. Любащенко³, Ю. Решетнікова, С. Саннікова⁴.

Робота запорізької дослідниці Т. Грушевої, присвячена історії п'ятидесятництва в радянську добу, містить окремі статистичні дані щодо віруючих, що відмовилися від служби в армії⁵. Ще одна представниця запорізької школи А. Ігнатуша в руслі вивчення закономірностей розвитку протестантських періодичних видань в Україні у 20-х роках ХХ ст. досліджувала, яким чином періодика віддзеркалювала ставлення віруючих до військової служби⁶.

Конфесійний автор В. Франчук, розглядаючи історію церкви п'ятидесятників, подав уривки статей з журналу «Евангелист», що відображували позицію керівництва церкви в 1928 р. щодо військового питання⁷.

Науковець В. Войналович звертав увагу на ставлення віруючих до служби в армії в контексті розгляду політики радянської влади щодо протестантських спільнот в 1940–1960-х роках⁸.

Отже, дослідники, здебільшого вивчаючи церковно-державні відносини, розвиток конфесій, звертали увагу на ставлення протестантів до виконання військової повинності в радянську добу. У даній статті спробуємо показати

неоднозначність ставлення віруючих до військової служби з часу прийняття «Віровчення руських євангельських християн-баптистів» у 1906 р. та протягом XX століття.

Прийняті основи віровчення у 1906 р. диктували необхідність виконання військової повинності за вимогою державної влади. Позиція церковного керівництва не збігалася з переконаннями рядових віруючих. У листі до Київського губернатора міністр внутрішніх справ повідомляв про поширення в 1907 р. так званої антимілітаристської пропаганди. Відзначалося, що вона мала місце переважно в Казанській і Херсонській губернії. Адвентисти та євангельські християни в Одесі закликали одновірців не підтримувати війну і радили солдатам або відмовитися від участі у воєнних діях, або здаватися в полон⁹. Однак подібна агітація не мала масового характеру. У листі Волинського губернатора до Директора Департаменту духовних справ у 1912 р. повідомлялося, що фактів в межах губернії про негативне ставлення сектантів до військової служби не зафіксовано¹⁰.

Віруючі по-різному тлумачили заповідь «не вбий». Вважалося, що ця заповідь забороняє вбивати за власною волею, а дозволяє за наказом держави¹¹.

Інші віруючі були впевнені, що вбивати не можна за будь-яких обставин, а, отже, і носити вогнепальну зброю, і брати участь у воєнних діях.

Деякі віруючі запропонували досить цікавий вихід з цієї складної ситуації: зброю носити, але стріляти у повітря¹².

Аналіз рапортів вісьмох повітових ісправників до Подільського губернатора теж показав полярне ставлення віруючих. У чотирьох повітах при вступі до лав церкви віруючі обіцяли виконувати заповідь, але не у воєнних умовах. І в свою чергу дозволялося використовувати зброю на війні. Громади Вінницького, Литинського, Летичівського, Ямпольського повітів дозволили йти на військову службу, але закликали не приймати присяги і не брати зброї до рук¹³.

Погоджуємося з думкою Ю. Решетнікова, що поліваріантність ставлення до військової служби стала результатом самостійності помісних церков¹⁴. Фактично кожен віруючий вирішував це питання, керуючись сумлінням, особистими переконаннями.

Релігійні погляди віруючим доводилося захищати і відстоювати на ділі. Послідовним залишився адвентист-селянин з Ямпольського повіту, який, перебуваючи на військовій службі, відмовився брати зброю до рук, незважаючи на загрозу покарання¹⁵. Однак не вистачило стійкості в своїх переконаннях селянину з Ольгопольського повіту, який після вагань все ж таки прийняв військову присягу¹⁶.

Під час Першої світової війни віруючі відмовлялися використовувати зброю. І саме через це були покарані¹⁷. Релігійні погляди протестантів не вписувалися в рамки імперської ідеології.

Радянська влада для розширення своєї соціальної бази, зміцнення позицій спочатку задекларувала необхідність звільнення від військової повинності через релігійні погляди. Деякі громади, користуючись наданими державою можливостями, категорично засуджували виконання військового обов'язку. Наприклад,

Борзенська громада євангельських християн у 1923 р. прийняла рішення: «Ті, хто бере участь у будь-яких виступах зі зброєю, не можуть бути членами громади»¹⁸ (мова оригіналу – російська).

З часом в контексті загального наступу на права церкви, духовенства, віруючих влада у 1925 р. видала закон про обов'язкову військову службу. Звільнення віруючих від служби відбувалося лише після прийняття судового рішення про глибоку релігійність людини. Цей закон поширювався на дітей віруючих батьків¹⁹.

Переймаючись проблемами виживання в умовах атеїстичної держави, церкви вимушені були визнати цей закон. У 1920-х рр. всесоюзні з'їзди баптистів та євангельських християн зобов'язали членів церков виконувати військову повинність. Обласні з'їзди повторювали постанови загально-церковних органів²⁰. Запевнення у такий спосіб у лояльності державній владі обернулося розколом середовища віруючих. На постанови всесоюзних органів частина віруючих відреагувала виходом з громад. Незгодні подали заяви до вступу в Церкву християн євангельської віри²¹.

Однак п'ятидесятники теж офіційно визнали необхідність виконання військової повинності. З цього питання в жовтні 1927 р. всеукраїнський з'їзд християн євангельської віри чітко постановив: «кожен християнин євангельської віри, призваний до лав Червоної Армії, як в мирний час, так і у воєнний час, зобов'язаний нести службу на загальних засадах з усіма громадянами країни»²². Окрім того, було прийнято рішення про виключення з членів церкви людей через невиконання ними військової повинності.

На офіційному рівні церква вирішила це питання, тим самим ще раз запевнила владу в своїй покорі радянським порядкам. Однак не всі віруючі позитивно сприйняли ці постанови. Неоднозначна реакція віруючих потребувала додаткових пояснень від лідерів церкви, популяризації в друкованих органах, підготовки спеціальних звернень. Проповідь голови п'ятидесятників – І. Воронаєва – в журналі «Евангелист» закликала віруючих до повного підкорення державній владі та виконання військових зобов'язань. І. Воронаєв спирався на Святе Письмо, наводячи аргументи на користь виконання військової служби. Заперечення військової служби він розглядав як непослух державі, а, отже, як порушення приписів Біблії.

Прагнучи запобігти репресіям та ще раз переконати владу у лояльному ставленні п'ятидесятників до держави, лідер християн євангельської віри Г. Понурко до самого свого арешту у 1935 р. продовжував популяризувати постанови з'їздів церкви про позитивне ставлення до військової повинності²³.

Виконання військової служби мало важливе значення і для розширення соціальної бази церков у 1920-х років. Відкрилися широкі можливості для проповідування серед червоноармійців. Цей факт визнавався і представниками владних інституцій. У зведеннях про політичний стан в Запорізькому окрузі чітко зазначалося, що «активну роль у піднятті віри серед червоноармійців відіграють євангелісти на чолі з червоноармійцем Глибою»²⁴ (мова оригіналу – російська). За відмову носити зброю віруючого притягнули до суду. Проте революційним

трибуналом його було виправдано. Повернувшись до полку, червоноармієць продовжував поширювати релігійні ідеї. Проповідування Глиби у 1924 р. мало результати: один червоноармієць відмовився брати гвинтівку.

Незмінними протягом 1920-х років залишалися категоричні погляди менонітів щодо неможливості використання зброї. Однак в 1929 р. під тиском влади меноніти заявили, що їх члени можуть бути у лавах Червоної армії та зі зброєю в руках захищати країну. Стаття в центральній урядовій газеті «Вісті ВУЦВК» у переможному дусі повідомляла, що «нові обставини життя пробудили навіть у цій відсталій частині населення рух за перегляд віковичних традицій менонітства»²⁵. Цей вимушений крок, здійснений під натиском антирелігійної політики, дісно ламав вікову традицію. Закордонний дослідник євангельського руху В. Заватски зазначав, що відступ від ідей пацифізму відштовхнув людей від церкви²⁶.

Неоднозначним було ставлення віруючих до виконання військової служби, використання зброї під час радянсько-німецької війни. Протягом 1942–1945 рр. протестанти видавали відозви до народу із закликами активної участі у війні. Ці ідеї пропагувалися в друкованому органі євангельських християн-баптистів. Цьому пропонувалося присвятити цілу рубрику статей. Опубліковані вже в першому номері «Братского Вестника» вірш «За батьківщину», стаття «Християнин і батьківщина» закликали віруючих, якщо вони люблять свою батьківщину, захищати її зі зброєю в руках²⁷.

Дослідник В. Войналович встановив, що чимало протестантів брало участь у бойових діях, працювало в госпіталях, тилових службах. Голова Всесоюзної ради євангельських християн і баптистів, автор статті «Християнин і батьківщина» Я. Жидков теж втратив на війні трьох своїх синів.

У той же час частина віруючих, не заперечуючи необхідності служби, відмовлялася брати до рук зброю. На ці переконання влада реагувала засудженням віруючих до різних термінів покарання і навіть до вищої міри. Важко встановити кількість постраждалих через релігійні переконання. Можна припустити, що вони все ж таки не становили більшості. Зокрема, у першому кварталі 1950 р. на територію республіки повернулися з місць ув'язнення 298 засуджених віруючих, які відмовилися від служби зі зброєю в руках²⁸.

У наступні роки всесоюзні центральні органи євангельських християн-баптистів підтвердили положення про необхідність виконання законів державної влади, у тому числі і військового обов'язку. Прийнятий статут у Москві на всесоюзному з'їзді громад євангельських християн-баптистів у 1963 р. закликав віруючих молитися за владу, дотримуватися законів, не загострювати відносин з державою²⁹.

Рядові члени, навіть діти пресвітерів виконували постанови всесоюзного з'їзду, відбуваючи військову службу. Однак, як і в попередні роки, відмова від зброї була однією із причин засудження баптистів, п'ятидесятників. Рада рідних в'язнів євангельських християн-баптистів офіційно визнала постраждалих за відмову від використання зброї в'язнями совіті.

Попри декларовані заяви менонітів про необхідність виконання військової служби на рівні віруючих побутували пацифістські погляди щодо застосування

зброї. Влада докоряла менонітам в тому, що вони відмовляли молодих людей від служби в армії³⁰.

Цікавою і важливою для з'ясування поставленого на початку статті завдання є реконструкція умов перебування християнина в армії. Зрозуміти ситуацію, в якій опинилися віруючі в армії, дають можливість рапорти рядових до Міністра оборони СРСР. Автор одного з них рядовий С. П. Михайленко не прийняв військову присягу і перетворився на «військового будівельника». За армійський період його жодного разу не відпустили додому. З ріднею він, як і інші віруючі, бачився лише в контрольній-пропускному пункті. Військове командування полку упереджено поставилося до Михайленка та до інших віруючих солдат. У клубі полку було проведено зібрання особового складу, на якому віруючим інкримінували релігійну агітацію та нібито збір інформації для передачі за кордон³¹.

Переслідування віруючого з Сумщини М. С. Кравченка, як християнина, розпочалися в 1977 р. після того, як він відмовився від прийняття присяги в армії. За це сержанти Мальцев і Дзюбенко жорстоко побили його, внаслідок чого Кравченка госпіталізували з важкою травмою голови. Сумська обласна газета «Червоний промінь» 8 лютого 1979 р. опублікувала статтю під назвою «Присяга», в якій Кравченка зображено симулянт, що в армії ухилився від обов'язків, прикинувшись хворим. Після демобілізації він довго не міг працювати за станом здоров'я. З часом влаштувавшись верстатником, віруючий зазнав тиску з боку керівництва. У 1981 р. під головуванням секретаря райвиконкому цехові збори охарактеризували Кравченка як порушника громадського порядку і ворога народу³².

Цькування, моральний, фізичний тиск супроводжував службу в армії багатьох віруючих. В той же час не можна однозначно стверджувати про тотальне знущення над віруючими в радянській армії. Звісно, що протестанти знаходилися під особливим наглядом армійського керівництва. Однак їхні риси характеру, як сумлінність, відповідальність, чесність, імпонували командному складу. Відомі випадки, коли віруючим довіряли ключі від складів. Генерали обирали собі водіїв серед солдат-протестантів³³.

Таким чином, корективи у ставлення церков до військового питання вносила політика державної влади. Як і за часів Російської імперії, так і в період радянської влади протестанти на вищому церковному рівні виступили за виконання військової служби. З одного боку, ці заклики були необхідними умовами для існування в державі, з іншого – стали результатом прагнення втілити в життя приписи з Біблії про покірність владі. Рішення про необхідність виконання військової служби, участі у бойових діях, використання зброї не знайшло однозначної позитивної оцінки та внесло розкол в середовище віруючих. Члени церков вимушено балансували між державною владою, релігійними постановами та своєю совістю. Не завжди віруючі були послідовними, змінювали свої погляди. Частина віруючих нескореністю перед зовнішніми обставинами формувала авторитет протестантських конфесій в суспільстві.

¹ История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: Изд-во ВСЕХБ, 1989. – 623 с.

- 2 Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990) / Віктор Євгенович Єленський. – К.: [Б. в.], 1991. – 72 с.
- 3 Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні / Вікторія Іванівна Любашенко. – К.: Поліс, 1996. – 350 с.
- 4 Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Юрий Решетников, Сергей Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с.
- 5 Грушова Т. П'ятидесятники в Україні (початок 1920-х – 1991 рр.) // Записки Гната Змієвського / упоряд. Т. Грушова, Т. Савчук. – Запоріжжя, 2010. – С. 47, 81.
- 6 Ігнатуша А. Є. Протестантська періодика України як суспільно-політичне явище 20-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. Є. Ігнатуша. – Запоріжжя, 2009. – С. 14.
- 7 Франчук В. І. Просила Россия дождя у Господа / Владимир Иванович Франчук. – Мариуполь: Предприятие «Газета "Приазовский рабочий"», 1999. – С. 295.
- 8 Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. – К.: Світогляд, 2005 – С. 494, 506, 512.
- 9 Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 457. – Арк. 14–15. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (5.0)». – Одесса, 2006.
- 10 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 861. – Спр. 312. – Арк. 28. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (5.0)». – Одесса, 2006.
- 11 Там само. – Арк. 5–6 зв.
- 12 Там само.
- 13 Там само. – Арк. 5–26.
- 14 Решетников Ю. Є. Евангельські віруючі та війна / Юрій Євгенович Решетников. – Режим доступу: http://realis.org/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=48.
- 15 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 861. – Спр. 312. – Арк. 26 зв. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (5.0)». – Одесса, 2006.
- 16 Там само, арк. 24 зв.
- 17 Бобко Т. Г. (Савчук Т. Г.) Вплив Першої світової війни на поширення пізньопротестантського руху в Україні / Т. Г. Бобко (Савчук) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXII. – С. 49.
- 18 Державний архів Сумської області. – Ф.р. 4611. – Оп. 1. – Спр. 561. – Арк. 284. – Режим доступу: CD «Евангельское движение в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.
- 19 Баптист Украины. – 1926. – № 2. – С. 56–57.
- 20 Красное Запорожье. – 1925. – 21 февраля. – С. 1.
- 21 Евангелист. – 1928. – № 2. – С. 19.
- 22 Там само.
- 23 Франчук В. І. Вказана праця. – С. 231.
- 24 Державний архів Запорізької області. – Ф.п. 1. – Оп. 1. – Спр. 170. – Арк. 55 зв.
- 25 Вісті ВУЦВК. – 1929. – 31 серпня. – С. 6.
- 26 Заватски В. Евангелическое движение в СССР после второй мировой войны. – М., 1981. – С. 67.
- 27 Братский Вестник. – 1945. – № 1. – С. 1–3.
- 28 Войналович В. Вказана праця. – С. 494, 512.

- 29 Державний архів Херсонської області. – Ф.р. 3237. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 12.
30 Заватски В. Вказана праця. – С. 67.
31 Бюллетень Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов. – 1984. – № 120. – С. 34.
32 Вісник репресій в Україні. – 1981. – Вип. 6. – С. 4.
33 Інтерв'ю з пастором Церкви християн віри євангельської (м. Запоріжжя) В.Є. Гедаревичем. Записане 12.10.2010 р. // Архів автора.

SUMMARY

Tetiana Savchuk

The attitude of Protestants to perform military duty (1906–1980)

The article traces the attitude of Protestant denominations to perform military duty during the twentieth century. Specified on the ambiguity and studied attitude of believers to military service. Found that in this respect believers were forced to balance between public authorities, religious orders and their conscience.

Key words: Protestants, believers, military duty, army, government.

Тетяна Тхоржевська,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та етнографії України
Одеського національного
політехнічного університету*

СТЕРЕОТИПНІ УЯВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ПРО «ШТУНДУ»

Присвячено одному з актуальних аспектів проблеми взаємодії людини та соціального простору у традиційній культурі: опозиції «свій – чужий». Зокрема, розглянуті уявлення/ставлення окремих локальних груп – православних і протестантів, на матеріалах українського села.

Ключові слова: стереотип, уявлення, свій, чужий, православні, протестанти.

Проблеми історії повсякдення, «прихованої історії», «історії уявлень» поступово знаходять собі місце в колі зацікавлень української історичної науки. В антропологічних та соціологічних дослідженнях спостерігається тенденція до переміщення дослідницької уваги від макросистемних питань до мікромасштабних – соціальна мікросистема або й окрема людина стають предметом наукового пошуку. Сільська громада також є мікроструктурою, яка, принаймні порівняно з містом, характеризується відносною внутрішньою гомогенністю¹. У цьому контексті актуальним видається звернення до системи уявлень українського селянства, спрямованих як на сучасне середовище, так і на події в минулому. Однією з істотних складових означеної загальної проблеми виступає система стереотипних уявлень про «іншого», «чужого», яка завжди посідає важливе місце в картині світу будь-якого суспільства. Під «чужим», як